

казьке походження казан з Реп'яховатої могили. Форма ручок і основні домішки в металі дають підставу для такого припущення. Таким чином, казан з Реп'яховатої могили можна пов'язати зі скіфськими походами в Передню Азію через Кавказ.

с. я. ольговский

Бронзовый котел из Репяховатой могилы из Черкасщины

Резюме

Статья посвящена вторичному анализу бронзового котла из Репяховатой могилы — скифского погребального памятника VI ст. до н. э. Эту находку авторы раскопок отнесли к предметам греческого импорта и назвали кратером. На основании тщательного анализа формы котла и его ручек, приведения многочисленных аналогий, а также привлечения результатов спектроаналитического исследования автор статьи доказывает невозможность отнесения этой находки к предметам греческого импорта и высказывает предположение о происхождении котла из Репяховатой могилы с Кавказа во время скифского похода в Переднюю Азию через Кавказ.

¹ Ильинская В. А., Мозолевский Б. Н., Тереножкин А. И. Курганы VI в. до н. э. у с. Матусов // Скифия и Кавказ. — Киев, 1980. — С. 33, сл.

² Там же. — С. 54, рис. 27, 3.

³ Ильинская В. А., Тереножкин А. И. Скифия VII—IV вв. до н. э. — Киев, 1983. — С. 250.

⁴ Братченко С. Н. К вопросу о положении бабинской культуры (многовадиковой керамики) // Вильнянские курганы в Днепровском Надпорожье. — Киев, 1977. — С. 26. — Рис. 2.

⁵ Пряхин А. Д. Погребальные абашевские памятники. — Воронеж, 1977. — С. 73. — Рис. 2, 3, 5, 20, 21.

⁶ Гершкович Я. П. Культурно-хронологические группы погребений эпохи средней-поздней бронзы кургана у с. Пришиб // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. — Киев, 1982. — С. 55. — Рис. 4, 8.

⁷ Крицова-Гракова О. А. Степное Поволжье и Причерноморье в эпоху ранней бронзы // МИА. — 1955. — № 46. — С. 133—135.

⁸ Бочкарьов В. С. Кімерійські казани // Археологія. — 1972. — № 5. — С. 63.

⁹ Тереножкин А. И. Ягорлыцкий котел // СА. — 1982. — № 2. — С. 220.

¹⁰ Крупнов Е. И. Жемталинский клад. — М., 1952. — С. 23.

¹¹ Бочкарьов В. С. Вказ. праця. — С. 68.

¹² Тереножкин А. И. Киммерийцы. — Киев, 1976. — С. 163, 164.

¹³ Техов Б. В. Скифы и Центральный Кавказ в VII—VI вв. до н. э. — М., 1980. — С. 47.

¹⁴ Крупнов Е. И. Жемталинский клад. — С. 15.

¹⁵ Барцева Т. Б. Цветная металлообработка скифского времени. — М., 1981. — С. 12.

¹⁶ Ильинская В. А. Скифы Днепровского лесостепного левобережья. — Киев, 1968. — С. 162, 163.

¹⁷ Иессен А. А. Некоторые памятники VIII—VII вв. до н. э. на Северном Кавказе // ВССА. — М., 1954. — С. 126.

¹⁸ Там же. — С. 114. — Рис. 5.

¹⁹ Барцева Т. Б. Указ. соч. — С. 79.

²⁰ Пиотровский Б. Б. Кармир-Блур. — Л., 1970. — Рис. 49. — Кат. 49, 122.

²¹ Онайко Н. А. Античный импорт в Приднепровье и Побужье в VII—V вв. до н. э. — М., 1966. — С. 63.

²² Барцева Т. Б. Химический состав изделий античного импорта, найденных в среднем Поднепровье // СА. — 1983. — № 4. — С. 73—77.

О. В. СУХОБОКОВ, О. П. МОЦЯ

Давньоруські пам'ятки поблизу хутора Зелений Гай Сумської області

Комплекс пам'яток, що складається з двох городищ, великого селища і курганного могильника, на якому нараховується понад 1,5 тис. насипів, знаходиться на правому березі р. Псел, за 3,5 км від м. Суми (рис. 1). Місцевість дуже пересічена і поросла густим лісом, що значно затруднює дослідження.

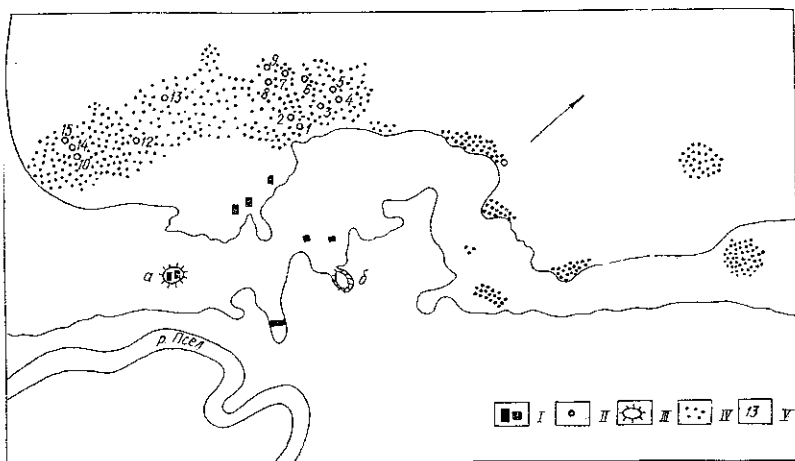

Рис. 1. Ситуаційний план розміщення комплексу пам'яток давньоруського часу в урочищі Крейдіще:

I — розкопи; II — розкопані кургани; III — городища: а — «Мале», б — «Велике»; IV — кургани; V — номери розкопаних курганів.

Названі об'єкти розміщені на мисах в урочищі Старе Крейдіще в 1,5 км на південний схід від хутора Зелений Гай. Назва урочища походить від старих крейдяних виробок, які дуже знищили одне із згаданих городищ. Миси складної конфігурації, тому визначити місцезнаходження городищ важко. Не випадково одне з городищ було виявлене лише при стаціонарних роботах 1983 р., які проводились авторами даної публікації. Укріплене поселення, умовно назване «Малим городищем», знаходиться в дуже зарослій старим лісом місцевості, що і сприяло його відносно добрій збереженості.

Площа городища має підтрикутну форму з сторонами $75 \times 65 \times 60$ м. На його південно-західній ділянці трапилася яма-резервуар глибиною до 5 м, при розмірах по верхньому зрізу 25×15 м з округло-витягнутими обрисами (вісь північ—південь). Південно-східну частину городища займає вал висотою 6—7 м. Деяке пониження насипу вала в центрі, мабуть, пояснюється наявністю тут в давнину в'їзду (ширина близько 3 м, глибина близько 1 м).

Крім вала, по периметру городища простежується невисокий вало-подібний насип, який найкраще виявляється з північно-західного боку. Тут його висота сягає 1 м, а в інших місцях — в межах 0,6—0,8 м. На площі городища помітні сліди свіжих самодіяльних розкопок і запливлі ями старих.

В зв'язку з великою кількістю старих дерев на території «Малого городища» роботи звелися до шурфовки. Всього заклали сім шурфів загальною площею близько 50 м^2 . Основна увага приділялася вивченню розрізу вала по периметру городища, який фіксував структуру насипу з його внутрішнього боку, та культурного шару на всій площі. У результаті робіт виявилося, що культурний шар складається з слабо гумусованого підзолу товщиною близько 0,25—0,3 м, лише в деяких місцях — 0,8—1,0 м. Нижче йде крейдяно-мергельна крихта, яка і була тут материком. Привертає увагу слабка насиченість культурних нашарувань, в яких здебільшого виявлені фрагменти гончарної кераміки давньоруського часу, хоча траплялися й уламки ліпного посуду роменської культури. Вищезгадані знахідки виявлені переважно в прошарку мергельних камінців, що знаходилися в завислому стані на глибині 0,3—0,5 м від сучасної поверхні. Така картина простежувалася на всіх прошурфованих частинах городища.

Серед нечислених індивідуальних знахідок можна назвати залізний ромбічний наконечник стріли XI—XIII ст., знайдений на глибині

0,2—0,4 м в траншеї I, а на глибині 0,6 м — залізний ніж. Трохи більше знахідок виявлено в траншеї III на валу по периметру городища: на глибині від 0,4 до 1,6 м — залізний рибальський гачок, амулет з ведмежого ікла, кістяна проколка (рис. 2).

При вивченні периметрального валу простежена структура насипу, основне тіло якої складав підзол. Нижній шар його у формі лінзи виявився пропеченим на значну товщу. В подошвеній частині профіля помітні залишки обгорілого дерева, що зберегло свою структуру і конструктивний порядок (лежало на поховальному шарі підзолистого ґрунту). Стратиграфія насипу: дерновий шар — 0,2 м; насип з підзолу — 0,85 м; пропечений шар підзолистого ґрунту — 0,2 м; зольно-вуглисті шар з пропеченим підзолом — 0,4 м; шар поховального підзолистого ґрунту з крейдовими вкрапленнями — 0,2 м; материкова мергело-крейдова крихта — з глибини 1,6 м від верхів'я насипу. Відзначимо, що материковий шар був повністю стерильний і не мав ніяких знахідок. Окремі уламки кераміки траплялися в шарі попелу і частіше в самому насипу.

Розкриті дерев'яні конструкції у вигляді горизонтально покладених плах товщиною 0,2—0,3 м, що обгоріли; вони знаходилися безпосередньо на прошарку похованого підзолистого ґрунту (мабуть, рівень давнього горизонту) в напрямку довгої осі насипу. Деякі плахи виявилися зрушеними, лежали перпендикулярно першим, вище їх. Наскільки їх положення виправдовувалося конструкцією — визначити важко (рис. 3).

Значно гіршої збереженості інше городище, умовно назване «Великим». Воно знаходиться на місі складної конфігурації, де й були крейдові вироби. Мис витягнутий віссю північний захід — південний схід і з'єднується з плато довгим вузьким (близько 30 м) перешийком. Сама стрілка мису в південній частині відгороджена від похилого схилу валом, який недавно був перерізаний під час будівельних робіт.

У результаті давніх виробок і сучасних будівельних робіт практично повністю знищений культурний шар «Великого городища», тому визначити розміри городища неможливо. У післявоєнні роки укріплення обстежувалися експедицією під керівництвом І. І. Ляпушкіна¹. Розвідковими роботами були зафіксовані лише окремі житла-напівземлянки, а культурний шар в окремих місцях доходив до 1,0 м завтовшки. Крім роменської ліпної кераміки, тут трапилися і уламки гончарного давньоруського посуду.

При зачистці вищезгаданого валу (розрізаного при сучасних будівельних роботах) виявилось, що він у подошві має 12,5 м (східна частина розрізу) і 10,5 м по західній стінці (рис. 4; 5). Його висота в найвищій точці становить 3,8 м. Структура насипу досить складна, перекручена переміщеними прошарками, що, мабуть, виникли під час прокладання проїзду.

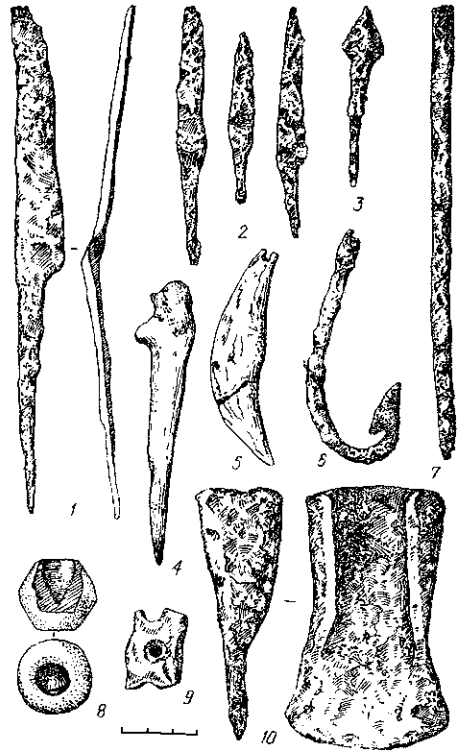

Рис. 2. Речі з розкопок городищ і селища (1—10).

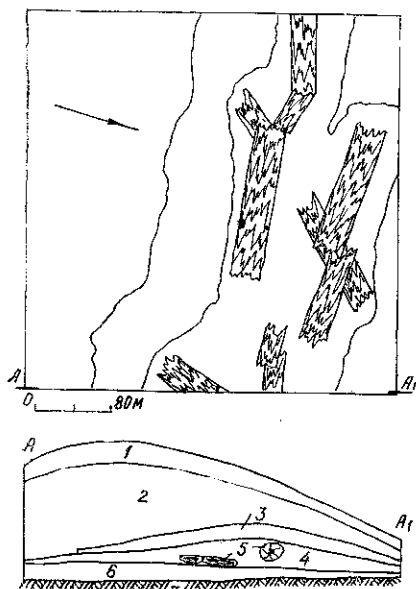

Рис. 3. «Мале» городище. Розріз валу та план обгорілих конструкцій: 1 — шар дерну; 2 — підзол; 3 — обгорілий шар; 4 — попіл; 5 — дерево; 6 — рівень стародавнього горизонту; 7 — материк.

ного гумусу — 0,15 м; лінза крейдяної крихти — 0,1 м. Крім того, треба відзначити залишки перегнившого дерева, що не ввійшли в стратиграфічну колонку.

При зачистці стінок розрізу в насипу до глибини 2,6 м від вершини траплялися уламки роменських ліпних і давньоруських гончарних горщиків, але перші переважають.

Велике селище знаходилося в 150 м на північ від «Малого городища» і в 350 м на північний захід від «Великого». Розміри його уточнити не вдалося. Роботи можна було проводити лише на окремих ділянках по краю плато, де ліс не такий густий. Та і там, як у випадку з розкопом I, в зв'язку з розгалуженою кореневою системою дерев роботи проводити було дуже важко. Тут виявлена переважно кераміка XI—XII ст., уламки кісток, шматки обпаленої глини.

Більш результативними виявилися роботи на розкопі II, площа якого після прирізок становила 150 м² (рис. 6). На глибині від 1,2 до 1,4 м знайдено п'ятна жител і господарчих споруд, що добре просте-

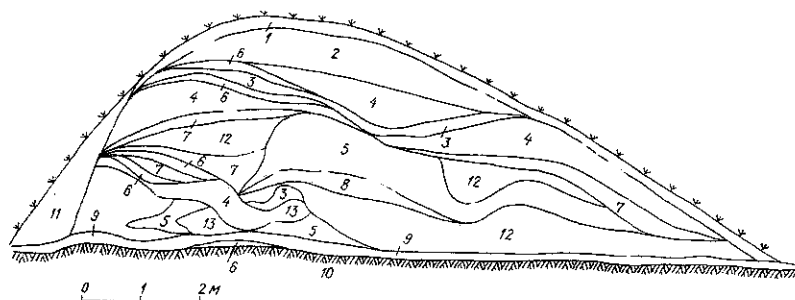

Рис. 4. «Велике» городище. Східна стінка валу:

1 — шар дерну; 2 — світло-сірий підзол; 3 — крейдяна крихта; 4 — попеляста лінза; 5 — крейдяна крихта (викид); 6 — бура глина; 7 — лінза білої глини; 8 — гумусований суглинок впереміж з крейдяною крихтою; 9 — біла глина; 10 — жовта глина з крейдяною крихтою (материк); 11 — темно-сірий гумус; 12 — бура глина з крейдою; 13 — горіла деревина.

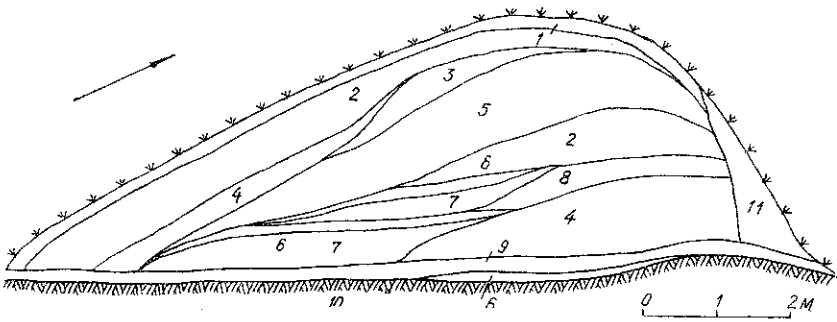

Рис. 5. «Велике» городище. Західна стінка валу:

1 — шар дерну; 2 — світло-сірий підзол; 3 — крейдяна крихта; 4 — попеляста ліза; 5 — крейдяна крихта (викид); 6 — бура глина; 7 — ліза білої глини; 8 — гумусований суглинок впереміж з крейдяною крихтою; 9 — біла глина; 10 — жовта глина з крейдяною крихтою (материк); 11 — темно-сірий гумус.

жувалися на материку — лесовидний суглинок. Були досліджені дві напівземлянки (одна тільки наполовину) і дві господарчі ями.

Розміри першого, повністю розкритого житла — $3,8 \times 3,5$ м. Воно орієнтоване за сторонами світу; глинобитна піч знаходиться в захід-

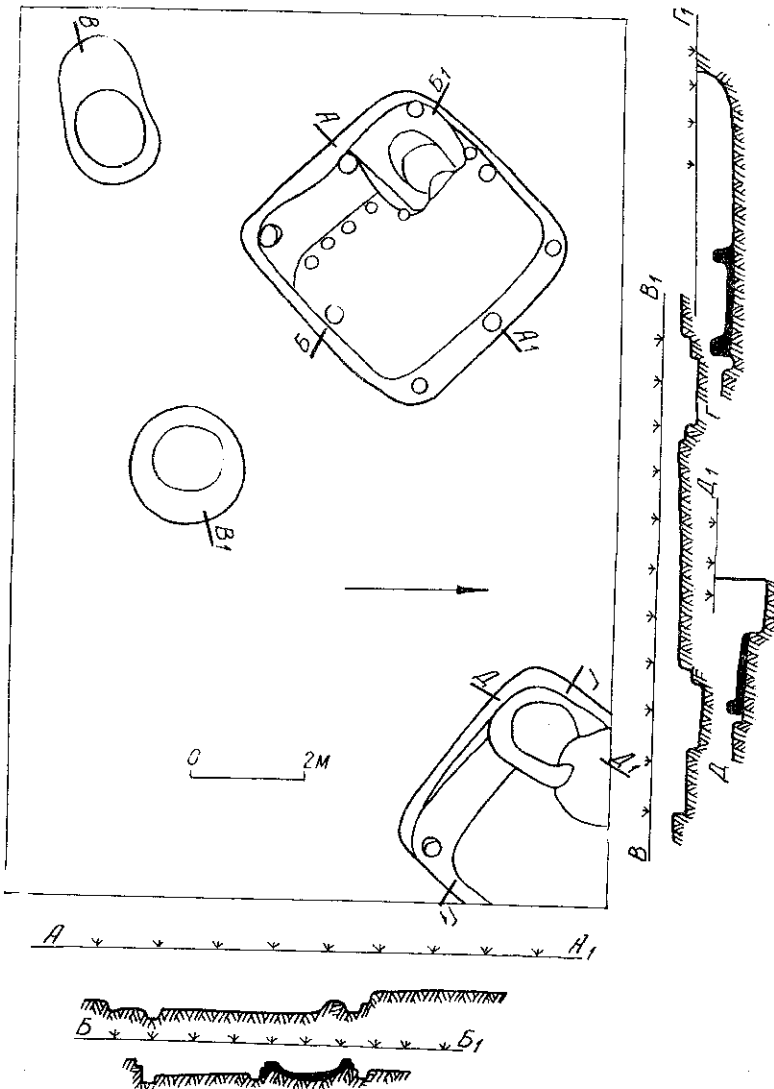

Рис. 6. План розкопу II на селищі.

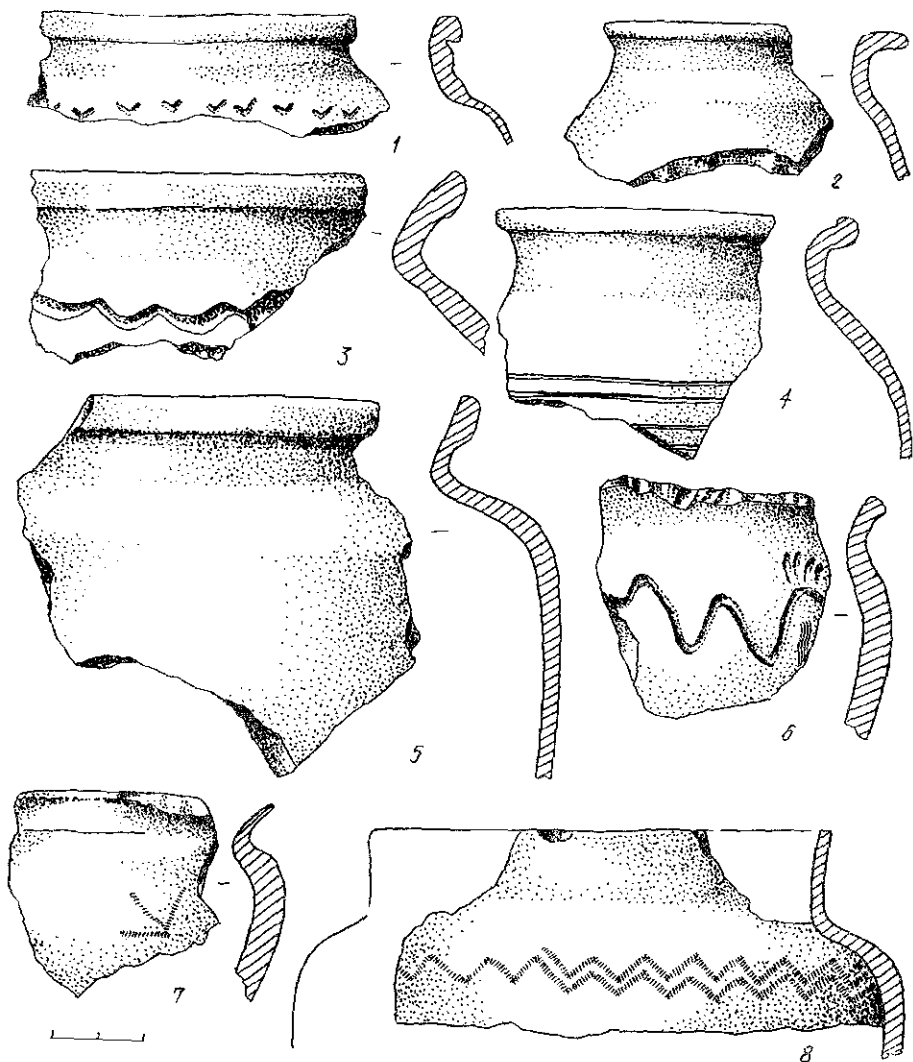

Рис. 7. Зразки кераміки з розкопок городищ і селища (1—8).

ному кутку. Вздовж південно-західної і північно-східної сторін житла недалеко від стін відзначені виступи шириною 1,5 та 1,0 м. Біля кутів і середин стін простежувалися ямки від стовпів, діаметром 0,3—0,35 м, заглиблені на 0,15 м. Масив глини, в якому вирізана піч, по кутах був укріплений стовпчиками, ямки від них помітні на підлозі. Чотирима стовпчиками, напевне, був укріплений і виступ-лежанка, висота якого не перевищувала 0,4 м.

Від другого житла збереглася лише частина з стінкою напівземлянки в 4 м, піччю, також вирізаною в материковому останці. Передпечна яма знаходилася прямо перед челюстями печі. Як і в першому випадку, вздовж південно-західної стіни проходить виступ шириною 0,9 м при висоті 0,2 м. У південному кутку розчищена ямка від стовпа.

У заповненні жител і в культурному шарі розкопу виявлено уламки ліпної роменської та гончарної давньоруської кераміки, тесло, дужка від цебра, бойовий ніж, уламок бойової сокири (рис. 7).

На північний схід від городищ, безпосередньо за селищем, у лісі містився один з найбільших у Східній Європі курганний могильник. Крім центральної групи, яка займає площу 940×250 м, у результаті досліджень виявлено ще десять дрібніших груп, що знаходилися на високому краю плато правого берега Псла. Більшість з них розмі-

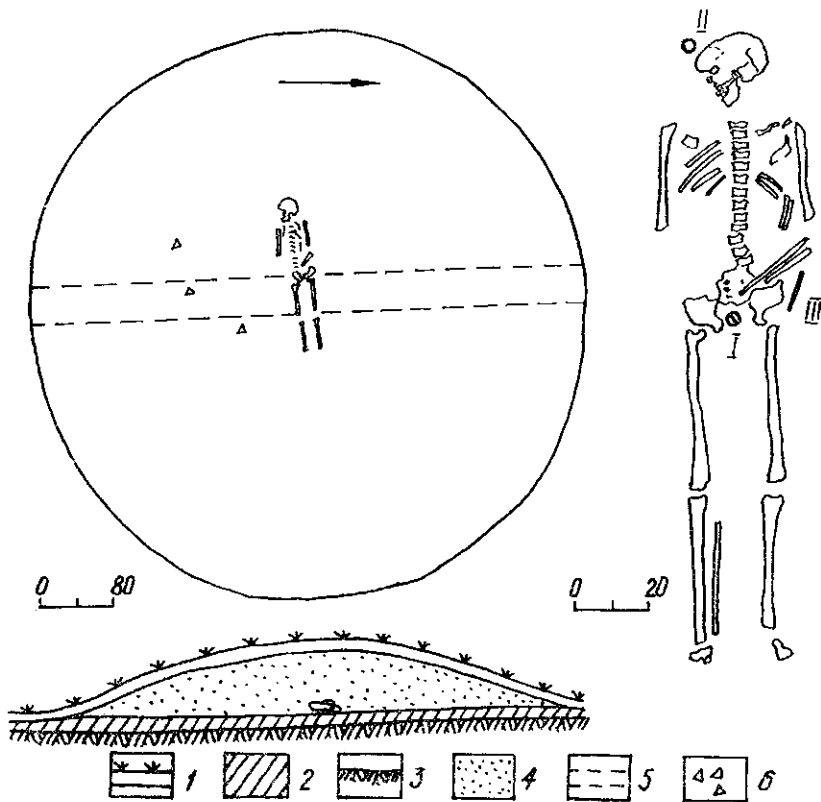

Рис. 8. Трупопокладення на рівні давнього горизонту в кургані 2:
 1 — шар дерну; 2 — рівень давньої поверхні; 3 — материк; 4 — пісок; 5 — бровка; 6 — кераміка.
 I — пражка; II — кільце; III — ніж.

шувалася на північний схід від городищ і центральної курганної групи (в напрямі до Зеленого Гаю). Можна стверджувати, що всі курганні групи (крім однієї, що знаходилася біля самого населеного пункту) були пов'язані з вищеписаними городищами і селищем. Загальна протяжність 10 із 11 груп досягає 2 км вздовж заплави Псла.

Кургани, як і на інших давньоруських некрополях, розміщувалися безсистемно, кучно, мали різну висоту: 0,5—1,5 м, але бувають і вищі. Багато з них носять сліди грабіжницьких розкопок.

До останніх часів некрополь мало привертав увагу дослідників. Крім вищезгаданих розвідкових робіт І. І. Ляпушкіна, ще в довоєнні роки на могильнику працював М. Макаренко і дослідив тут 17 насипів². Дослідник зняв план більшості могильника і вважав, що він містить близько 2 тис. курганів. Усі виявлені поховання являли собою трупопокладення на рівні давнього горизонту чи в підкурганних ямах, орієнтація кістяків західна. Супроводжуючий інвентар дозволив М. Макаренку інтерпретувати могильник як кладовище сіверян XI—XII ст.³

У 1982 р. члени археологічної секції Сумського палацу піонерів (керівник А. В. Радько) дослідили ще один курган: трупопокладення на рівні давнього горизонту, серед супроводжуючого інвентаря знайдено два срібних дротяних браслети з розплюснутими кінцями, чотири скроневих кільця, намисто з золотоскляних біпірамідальних сердоликівих намистин та жовтого бісеру, а також бронзові кулеподібні підвіски.

У 1983 р. роботами авторів досліджено 15 насипів. Крім поховань за обрядом інгумації на рівні давнього горизонту чи в підкурганній ямі, в двох випадках зафіксована відсутність людських кісток — вірогідно,

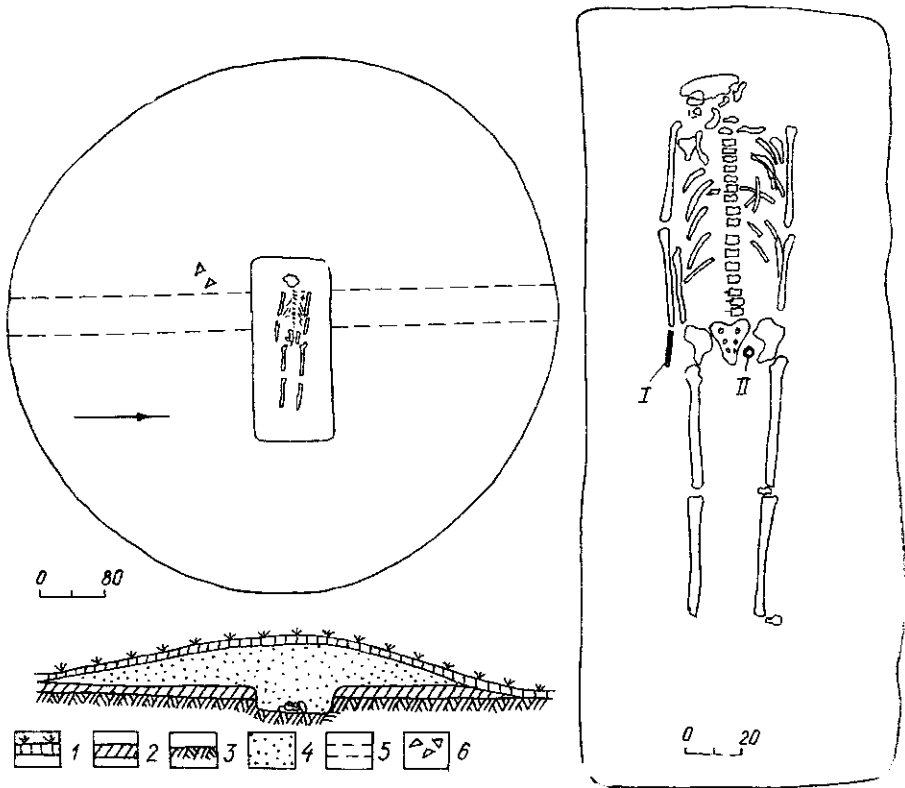

Рис. 9. Трупокладення в підкурганній ямі в кургані 6:

1 — шар дерну; 2 — рівень давньої поверхні; 3 — материк; 4 — пісок; 5 — бровка; 6 — кераміка.
I — ніж; II — кільце.

що це були меморативні комплекси. А в одному з курганів простежувалися залишки трупоспалення на місці поховання. Піщаний ґрунт, в якому споруджували могили, впливав на збереженість деревини —

Кургани							
	1	2	3	4	5	14	6,7
Ґрунтові могили							
	12,3,5	4	6	7	9	11,14	

Рис. 10. Положення кістяків у підкурганних похованнях та ґрунтових могилах.

Характеристика досліджень підкурганних поховань на могильнику поблизу хутора Зелений Гай

№	Курган		Цікуматія відносно давнього горизонту		Орієнтація	Інвентар	Примітки
	h (м)	(м)	на 1 вище	нижче			
	1 (п. 1)	0,85	7				
1 (п. 2)	0,8	6	+	0,1 м	захід	Дрогяне кільце	
2	0,45	6,5		0,55 м	захід	Ніж, 2 залізних кільця, фрагменти гончарної кераміки	
3	0,85	6		0,5 м	південь—захід	4 скроневих кільця, пастова намистина	
4	0,75	6		0,4 м	захід	1 пастова, 151 бісерна намистина, уламок кіль-ця підвіски, дрогяне кільце, кручений перстень	
5	0,75	6		0,35 м	південь—захід	Ніж, уламок кільця	
6	0,85	6		0,45 м	захід	Кресало і пряжка прямокутної форми, 2 пояс-них кільця, ніж	Кеногаф
7	0,5	6	+		південь—захід	Уламки гончарного посуду	Трупосалення на місці (2,2×1,0 м)
8	0,65	5,5			захід	Уламки посуду	
9	1	8					Біля ями вуглики
10	0,65	5,4		0,3 м	захід	Скроневе кільце	
11	0,5	5	+			5 скляних, 6 бісерних намистин, 3 кулькі-гудзики	
12	1	7					На рівні горизонту вуглики (кеногаф)
13	0,4	5	+		схід	Ніж, уламки гончарного посуду	
14	0,45	5	+		захід	5 скроневих кілець, фрагменти срібного на-лобника, 4 дзвіночки, пастові намистини, 9 гудзиків, браслет, керамічний уламок	
15		5	+				

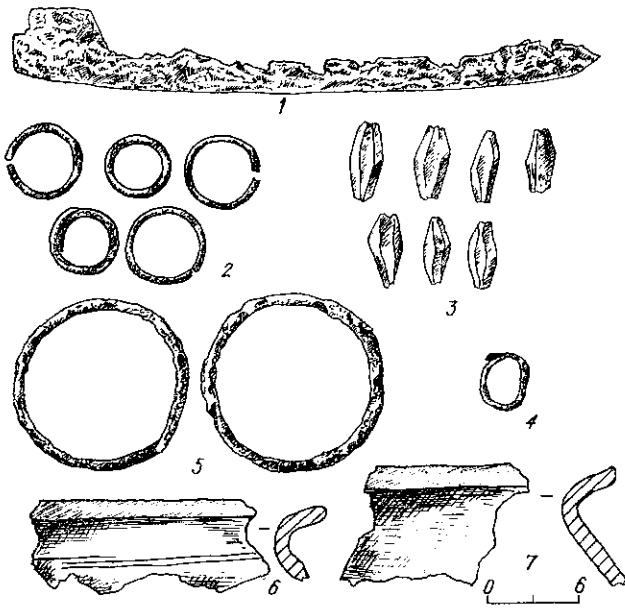

Рис. 11. Інвентар поховання з кургану 1:

1 — налобник; 2 — скроневі кільця; 3 — сердолікові намистини; 4 — кільце; 5 — браслети; 6, 7 — вінця горщиків.

лише в одному випадку (поховання 1 кургану 1) вдалося виявити сліди домовини (рис. 8; 9).

Детальні дані про особливості кожного з досліджених курганів наведені в таблиці. На рис. 10 подано положення рук небіжчиків. Категорії інвентаря і обряд поховання не відрізняються від інших середньовічних курганних некрополів південноруської території (рис. 11—13). Деякі з вищезгаданих поховань датуються точно.

До рубежу X—XI ст. можна віднести курган 15, де знайдені дзвіночки з хрестоподібними прорізами, браслет з розплюснутими кінцями, уламок ліпного горщика і жовтий бісер. До XI ст. можна віднести три комплекси: кургани 1, 5, 6 (у першому випадку, крім сердолікових біпірамідальних намистин, знайдені уламки кераміки XI ст.; в другому — разом з бісером жовтого і зеленого кольору трапився срібний кручений перстень, а в третьому кургані виявлено вінця давньоруського гончарного горщика XI ст.). До XII ст. належать курган 8, де біля померлого був розчищений розвал горщика цього часу, а також курган 7, де виявлено залізне кресало прямокутної форми.

Загалом, датування М. Макаренка (XI—XII ст.) знайшло підтвердження в нових матеріалах могильника.

На площі великого селища було відкрито також в розкопі П 14 труполокладень у ґрунтових могилах глибиною близько 0,8 м — частину християнського некрополя. Усі поховані орієнтовані головами на захід, супроводжуючого інвентаря не виявлено. Під кістяками простежено згадані вище будівлі, а фоссилізація кісток така сама, як і в підкурганних похованнях. Тобто більш-менш впевнено можна відносити це кладовище до давньоруського часу (вірогідно друга

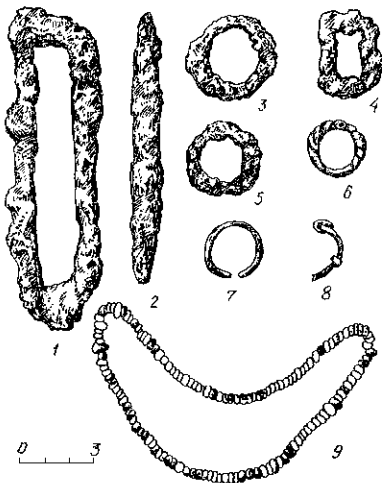

Рис. 12. Інвентар поховань з курганів (7 — 1, 2 — кресала; 3—5 — поясні кільця; 5 — 6 — 8 — кільця; 9 — намисто).

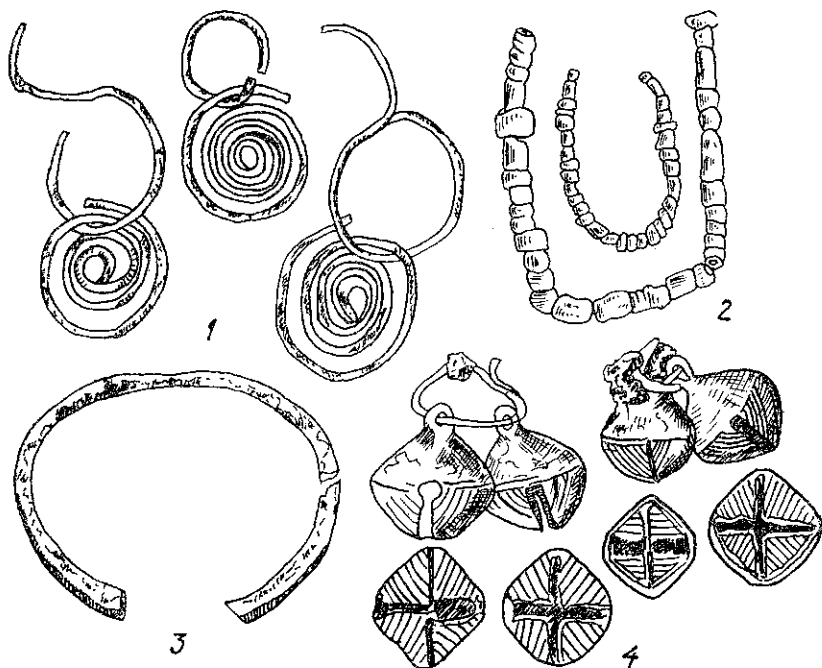

Рис. 13. Інвентар поховання з кургану 15 (1 — скроневі кільця; 2 — намисто; 3 — браслет; 4 — шумлячі підвіски).

половина XII—перша половина XIII ст.), коли через невідомі причини різко зменшується площа відкритого поселення, а його частина використовується під могильник.

Отже, комплекс пам'яток середньовічного часу поблизу хутора Зелений Гай являв собою унікальну пам'ятку, яка вимагає подальшого дослідження і охорони. Знищення культурного шару «Великого городища», залісеність селища і могильника не дають змоги остаточно простежити динаміку розвитку населених пунктів у цьому місці. Все ж можна намалювати таку картину: мабуть, наприкінці I тис. н. е. в даному районі існувало одне або група роменських городищ. Про це свідчать залишки ранньослов'янських комплексів на «Великому городищі». Можливо, наприкінці останньої чверті I тис. жителі, як і в населеному пункті поблизу с. Горналь⁴, залишають ці поселення. Життя продовжується на обширному селищі, а укріплення («Мале», можливо, і «Велике» городища) використовуються як схованки. Після інтенсивного розвитку в XI—XII ст. з якихось причин життя завмирає в цьому районі: площа поселення скорочується, а на його частині починає функціонувати християнський некрополь. Цікаво, що аналогічна картина простежується і на відомому Гочевському комплексі⁵. Останній, на думку Б. О. Рибаківа, існував як один з перевалочних пунктів на сухопутному торговельному шляху з Волзької Булгарії до Києва⁶. Можливо, що і розглянуті в даній праці матеріали також мають відношення до цього трансєвропейського шляху і причини його бурхливого розвитку слід пояснювати якраз наявністю цього фактора.

Древнерусские памятники вблизи хутора Зеленый Гай Сумской области

Резюме

В работе изложены материалы исследований на комплексе памятников средневекового времени в окрестностях г. Сумы (роменская культура, эпоха Киевской Руси). Археологические работы на двух городищах, поселении, курганном и грунтовом могильниках позволяют говорить о том, что особенно интенсивная жизнь в данном месте наблюдалась в конце X — начале и середине XII в. Вероятно, это было связано с его расположением на транзитном торговом пути из Булгара в Киев.

¹ Ляпушкин И. И. Днепровское лесостепное левобережье в эпоху железа // МИА. — 1961. — № 104. — С. 255—256; Ляпушкин И. И. Славяне Восточной Европы накануне образования Древнерусского государства (VIII—первая половина IX в.) // Там же. — 1969. — № 152. — С. 67—68.

² Макаренко М. О. Короткий звіт за археологічні досліді в Сумській окрузі за рік 1929 // НА ІА АН УРСР. — 1930. — ф. ВУАК. — № 309/11; Магура С. О. Археологічні досліді на Сумщині року 1929 // ХАМ. — К., 1930. — Ч. 1. — С. 33—35.

³ Макаренко М. Вказ. праця. — С. 3.

⁴ Куза А. В. Большое городище у с. Горналь // Древнерусские города. — М., 1981. — С. 36—39.

⁵ Шинаков Е. А. Население верхнего течения реки Псел в XI—XII вв. (по материалам Гочевского археологического комплекса) // Вестн. МГУ. — История, 1982. № 2. — С. 93—97.

⁶ Рыбаков Б. А. Путь из Булгара в Киев // МИА. — 1969. — № 169. — С. 189—196.

П. М. ПОКАС

До антропології середньовічного населення басейну р. Псел

Антропологічний матеріал є одним з основних у вивченні етногенетичних та палеодемографічних питань: чи змінювався склад населення, чи відбувалася метисація зі зміною елементів поховального обряду або матеріальної культури; які особливості фізичного типу населення досліджуваної епохи і території, смертність і т. д.

Всі ці питання враховувались при вивченні антропологічних матеріалів з території басейну р. Псел (могильник поблизу хутора Зелений Гай).

Краніологічний матеріал зібраний з 28 поховань, з яких 13 — з курганного могильника XI—XII ст. і 15 — з грунтового могильника XII—XIII ст. При вивченні кісткових решток з поховань з трупопокладенням певну увагу привертає демографічний аналіз. Дитяча смертність складає 10,7% (3 з 27 поховань). За цим показником група із Зеленого Гаю значно відрізняється від близьких за часом груп населення сусідніх територій. Так, смертність дітей, за матеріалами синхронного слов'янського могильника Бранешти (Молдавія) — 23,4%¹, могильника Сарай Бату (Поволжя, кінець XIV—початок XV ст.), — 20,9%². Очевидно, така низька дитяча смертність не характерна для епохи середньовіччя і може пояснюватися малою вибіркою досліджуваних матеріалів. Відзначимо також досить низький процент смертності населення в молодому віці (27%). Аналогічний показник серій X—XII ст. зі слов'янських могильників Чернігова³ і Бранешти значно вищий⁴. Він відповідно рівний 51,8 і 50,9%.

Середня тривалість життя дорослого населення становила 38,7 роки, причому у жінок — 35,9 роки (14 випадків), чоловіків — 42,3 роки (11 випадків).

Менша тривалість життя жінок, очевидно, пояснюється значною їх смертністю в репродуктивному періоді. Не слід також виключати вплив на показник тривалості життя чоловіків і такого фактора, як